

Володимир Вакулч

ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Визначальною ознакою тероризму в політичній свідомості багатьох громадян різних держав є характер їх дій. Тільки на цій підставі, скажімо, палестинська інтифада і чеченський джихад можуть вважатися тероризмом і бути еквівалентними один одному, хоча насправді це зовсім різні явища.

Головним питанням такого визначення терору, терористичної акції за характером дії є відокремлення самої дії, а також її меж. Наприклад, з якого моменту терористичний акт починається і коли закінчується, або коли йому можна гарантовано запобігти – з моменту прибуття до місця виконання завдання, з моменту виїзду терористів з бази підготовки чи з початку планування акції, тому що на базі здійснювалася підготовка, а акція планувалася, розраховуючи на фінансові і людські ресурси, які також створюються ще раніше, тобто з моменту появи людей, які психологічно налаштовані на злочинні вчинки. Або з моменту, коли виникає у них схильність до цього, яка переростає в готовність за наявності відповідних обставин. Або відлік треба починати ще від царя Соломона... Що заважає нам продовжувати цю лінію і взагалі взяти за первісний відлік саме період утворення роду людського. Але чи не виявиться тоді, що будь-яка можлива (майбутня) терористична акція вже почалась, оскільки існують ісламські екстремісти. Питань може бути більше, ніж відповідей.

Спробуємо з іншого кінця – можливо, момент закінчення терористичної акції визначити буде простіше. Коли її можна вважати закінченою, тоді, коли заручники звільнені (загинули), а терористи вбиті або здались, або коли терористи домоглися своїх цілей і “заспокоїлись”? Чи коли в мас-медіа затихає галас, піднятий

терактом, або знищені організатори терору? А чого досягають спеціальні підрозділи під час штурму, які не дозволяють терористичним діям відбутися чи всього лише не дають їм завершитися?

У нас не має обґрунтованих відповідей на це, але ще гірше, що немає належної методики пошуку цих відповідей. У цій статті автор робить спробу проаналізувати існуючі способи боротьби з тероризмом як з явищем сучасного глобалізуючого світу, зокрема, на прикладі досвіду антитерористичного спротиву в країнах Європи і Америки.

Завданням наукової розвідки — показати, що спільнота вже виробила ефективні механізми боротьби з терористичними загрозами, але вони потребують постійного вдосконалення, зважаючи на застосування терористами дедалі новітніх технологій для завдання дошкульніших ударів по об'єктах нападу.

Ісламизм, тобто ідеологія і практика тотальної ісламізації всіх сфер життя суспільства і держави, наполягає на тому, що і приватне життя правовірного, і державне (включаючи міждержавні відносини) потрібно побудувати жорстко за законами шариату. Знову ж таки під лозунгом “опору глобальній владі і впливу Заходу”¹.

Тому не важко кваліфікувати нашу епоху як епоху руйнації, розглядаючи її як деякий сучасний етап переходу до нового стійкого порядку або перманентний стан, зумовлений домінуванням у світі стратегії інноваційного шляху розвитку, заснованого на поєднанні модернізації і лібералізації, коли все деконструюється, змінюється і перевертається, щоб провести щось нове. І одночасно ті ж самі дії подаються в руслі ідеології звільнення (лібералізації). В результаті ми маємо сьогодні десубстанціалізований світ, в якому спостерігається поступове стирання відмінностей між реальним і нереальним, тобто здійснюється концепція “множини реалій” та синдром “нереальності оточуючого світу”.

Лібералізм, який як за суттю, так і щодо свого історичного шляху є тією чи іншою мірою нігілістичним і постмодерністським, зі своїм супротивом структурам універсального порядку призводить в кінцевому підсумку до одного й того ж —

ерозії і занепаду відмінностей, байдужості (значить, до перемішування того, що раніше було розподілене і не підлягало перемішуванню). Однак руйнація традиційних відмінностей допускає і постійно відтворює в якості свою умову контрвідмінності — оскільки сама істинна байдужість занадто байдужа, щоб прагнути знищити відмінність. Наприклад, зникнення реальної опозиції соціалізму і капіталізму актуалізувало як контрвідмінності ісламський радикалізм та екстремізм².

Свідченням цього є одинадцять вересня 2001 року, яке стало днем, названим поворотним моментом в історії. З цього дня міжнародний тероризм уже не можна розглядати як тактичну загрозу, яка не має реальних глобальних наслідків: він гранично актуалізував необхідність знаходження шляхів та засобів подолання міжнародного тероризму³.

Про необхідність цього свідчать й інші найбільш резонансні терористичні акти, здійснені ісламськими екстремістами: наприклад, вибухи в паризькому переповненому метро. Або в Японії — а японське суспільство вважається одним з найрозвиненішим у світі — де взагалі виник новий вид тероризму із застосуванням хімічної зброї в місцях великого скупчення людей.

У зазначених випадках способи масових залякувань, починаючи з 1960 року, відрізняються від методів раннього тероризму, що жахав світ. Ісламські терористи не захоплюють літаків, вони спеціалізуються на вибухах облюбованих об'єктів, і не без підстав: вироки, винесені у 80-і роки терористам, які захоплювали літаки, а також їх спонсорам, зробили відкритий тероризм справою небезпечною і дорогою. Сучасні терористи прагнуть досягнути поставленої мети, уникаючи покарання на стадії підготовки до скоєння злочину⁴.

Тероризм згасає, коли виявляють його організаторів і позбавляють їх можливості ухилитися від відповідальності. Сьогодні встановити їх особистість відносно легко, що дає змогу спільними зусиллями запобігти ймовірності вчинення трагічних терористичних актів. У книзі “Тероризм: як Захід може перемогти

його”, виданій в 1986 році, викладена стратегія боротьби з міжнародним тероризмом. Нині політичні діячі різних країн почали визнавати, що тероризмові потрібно протиставити силу та енергійну коаліційну протидію. Більшість принципів, сформульованих у цій книзі, взяті на озброєння Сполученими Штатами. Як наслідок, заходи, вжиті адміністрацією президента Рейгана спільно з урядами інших країн, дещо пішли на спад. Проте, як виявилось, тимчасово.

До нинішнього покоління міжнародних терористів варто поставитися зі всією серйозністю: їм вдалося розробити стратегію, розраховану на стримання переваг із слабких сторін Заходу. Для ефективної боротьби з тероризмом потрібно переглянути внутрішню і зовнішню політику, активізувати зусилля, спрямовані на усунення умов існування тероризму. А також надати урядам додаткові повноваження і протиставити тероризмові міцний міжнародний альянс⁵.

Необхідно зважати, що через відсутність скоординованих і рішучих дій з боку США і західного світу в 90-х роках тероризм набув загрозливих масштабів. Сьогоднішні трагедії можуть стати провісниками значно більших проблем або симптоматичним поворотним пунктом, якщо світова спільнота мобілізує всі свої ресурси, можливості і всю свою волю для знищення цього зла.

Хоча можливість розгортання внутрішньої терористичної кампанії проти сучасної демократичної держави теоретично невелика, існує одне “але”: головні демократичні держави, достатньо оснащені для того, щоб ефективно нейтралізувати терор, не завжди поспішають це зробити. Щоб зрозуміти причину, важливо взяти до уваги наявність двох стратегій боротьби з терором у межах держави. По-перше, це система пасивної безпеки, за якою чимало потенційних об’єктів терористів заздалегідь укріплюються – як для того, щоб вберегтися від нападу, так і для того, щоб звести нанівець його можливий ефект. Це потребує комплексного використання засобів безпеки, ретельної перевірки кожного, хто наближається до об’єктів, які мо-

жуть стати мішенню терористичних актів. Урядові будівлі, громадський транспорт, системи гарантування безпеки на місцях і т.п. Крім того, необхідно підвищити пильність з боку громадськості загалом. Такі превентивні заходи мають переваги, оскільки не потребують значних затрат, що не дуже кидаються в очі і майже зовсім не зачіпають громадянських свобод населення, в той же час роблячи його краще підготовленим до можливого нападу терористів.

У маленьких державах пасивні заходи більш дієві, ніж у великих, як США, де є тисячі аеропортів і десятки тисяч федеральних будівель. Символи національної влади в США більш розпилені, а потенційних місць, удари по яких могли б спричинити серйозну шкоду, дуже багато. З іншого боку, кількість сил безпеки США, на відміну від держав з авторитарним режимом, невелика; зокрема, в розпорядженні ФБР знаходиться не більше 11 тисяч чоловік. Як продемонстрував вибух будівлі федерального уряду в Оклахома-Сіті, терористи в змозі завдати удару по будь-якій із численних мішеней, уряд же не в змозі ефективно їх убезпечити. Щоб захищати від тероризму таке величезне і складне суспільство (те ж саме стосується і Великобританії, Франції, Німеччині та інших держав), не залишається нічого іншого, як зайняти активну позицію в використанні величезних матеріально-технічних засобів, наявних в розпорядженні органів законності і правопорядку. А це означає, що необхідно активно виявляти групи і окремих осіб, які проповідують застосування насильства. Аналізувати і узагальнювати дані про їх характер, цілі і технічні можливості, вживати запобігаючих заходів спостереження, розширяти оперативну сітку, проводити затримання і притягувати до відповідальності осіб, які підозрюються в підготовці або здійсненні терактів.

Завдяки таким активним антитерористичним заходам у терористів не буде шансів на успіх. Однак подібна активна боротьба з тероризмом має той мінус, що, на відміну від пасивних дій, вона стикається з загрозою вторгнення в приватне життя тих, за ким здійснюється спостереження. Виховані в душі

поваги до прав особистості, представники влади не наважуються здійснювати заходи, що притаманні авторитарним державам. Справді, будь-який активний крок, який може зробити демократична держава проти тероризму, пов'язаний з певними порушеннями чиєїсь свободи: свободи виступати, збиратися разом або безперешкодно реалізувати свої релігійні переконання.

Таким чином, уряди держав, на яких лежить обов'язок боротися з ділемою, породженою демократією, коли вони не будуть вести боротьбу з тероризмом тими засобами, які наявні в їхньому розпорядженні, то поставлять під загрозу безпеку своїх громадян, якщо ж будуть — то виявиться, що під загрозою опиняться ті ж самі свободи, які вони зобов'язані захищати⁶.

Прагнення західних демократій підтримувати на максимально високому рівні моральні стандарти своїх урядів у всьому, що стосується прав громадян (зокрема, це стосується заборони на збір даних про них), похвальні. З часів відомого Комітету громадської безпеки, очолюваного Робесп'єром, демократіям доводиться остерігатися загрози вторгнення в приватне життя громадян, навіть якщо воно набуває форми турботи про національну безпеку.

Але неприйняття заходів проти тероризму становить ще більшу загрозу основним громадянським правам, ще сильніше підриває демократичні засади суспільства.

Вважати, що свобода слова і віросповідання — це абсолют, який ніяким чином не можна піддавати сумнівам навіть в рамках турботи про безпеку країни, щоб не підмінити одне порушення прав особистості іншим, ще гіршим. Порушення прав громадян у разі їх нечастих проявів не виправдані. Але як тільки терор починає становити серйозну небезпеку правам громадян, прийняття жорстких заходів стає необхідністю⁷.

У 1973 році парламент Великобританії ухвалив закон про надзвичайні обставини, які дозволяють арештовувати, обшукувати і затримувати підозрюваних без санкції прокурора, а також про послаблення вимог до доказів, які доводять вину затриманого. Цей закон дозволив судді самостійно приймати рішення і поста-

вив поза законом членів терористичних організацій.

Для Німеччини аналогічний момент наступив в 1976 році, після викрадення і вбивства промисловця Ганса Мартіна Гляйера, здійснених групою “Баядер-Майнхоф”. Як наслідок, органам безпеки було надано право арештовувати підозрюваних і поміщати їх під варту без санкції прокурора, а також були послаблені обмеження на обшуки і арешти.

В Італії в 1978 році, після викрадення і вбивства колишнього прем'єр-міністра Альдо Моро, також відбулися зміни. Цей злочин спонукав італійців дати своїм силам безпеки повноваження, аналогічні тим, які були введені в Німеччині.

У Франції ряд вибухів, здійснених членами “Хезболли” в середині 80-х років – в “Галлері Лафайетт”, Пляс-дель-Опера, на Єлісейських Полях і в інших центрах культурного життя суспільства, – привів до спорудження об'єктів “пасивного захисту”.

Активні антитерористичні заходи демократичних урядів у 70 – 80-і роки минулого століття увінчалися успіхом. Одна за іншою були ліквідовані групи, які здійснювали терористичні акти в своїх країнах, такі як італійські “Червоні бригади”, “Аксон дірект” у Франції і неонацистські терористичні осередки в Німеччині. Таким чином, більша частина Європи була очищена від тероризму, який виріс на вітчизняних теренах. Що стосується терористичної організації ІРА, вона не була повністю ліквідована, однак її чисельність скоротилася більш ніж на 80 відсотків.

Уже ближче до наших днів з потенційно небезпечним державним тероризмом зіштовхнулася Японія, яка вжила швидких і рішучих заходів для його викорінення. Спроба групи послідовників секти “Аум Сінріке” отруїти повітря в переповненому токійському метро заріном була не першим випадком, коли Японія вступила у боротьбу з терористами. Але терористична організація “Японська Червона армія”, розквіт якої прийшовся на 70-і роки, діяла в основному за межами країни.

Використання терористами заріна привернуло увагу всього світу. Хоча ця спроба і не спричинила масової

катастрофи, як планували терористи, однак зразу ж стало ясно, що якщо не будуть прийняті рішучі заходи, то наступний напад з застосуванням отруйних речовин може потягнути за собою загибель тисяч людей. У цьому критичному стані японський уряд зробив те, чого не робив у минулому: використав усі свої повноваження і можливості, включаючи тотальне стеження за підозрілими особами, обшуки і арешти. Тайники зі зброєю, заріном і грошима були виявлені (близько двох тонн хімікатів і більше семи мільйонів доларів); тисячі членів цієї групи були нейтралізовані і перестали бути загрозливими для японського суспільства.

У 1970 році в Канаді було здійснено декілька терористичних актів, організованих “Фронтом визволення Квебека”, сепаратистським угрупованням, яке влаштувало вибух літака. В відповідь канадці відродили Закон про заходи військового часу 1942 року, який надав широкі повноваження органам держбезпеки, і незабаром від “Фронту звільнення Квебека” залишились одні згадки. Швидкі і рішучі заходи припинили тероризм у Канаді на багато десятиріч.

США також були вимушені в терміновому порядку урізати громадянські свободи під час війни в Персидській затоці. Коли Саддам Хусейн влітку 1990 року напав на Кувейт, Ірак зовсім не був військовою державою світового масштабу і шанси Саддама перемогти в звичайній війні були малі. Однак у Саддама було приховано декілька козирів, які, як він вважав, могли заставити американців призадуматися. Одним із таких козирів був арсенал ракет “Скад”.

Іншим козирем був терор, яким він лякав США і їх союзників у разі контрнаступу в Кувейті. Були всі підстави вважати, що у Саддам зможе виконати свої погрози. Ірак був одним із головних спонсорів міжнародного тероризму, даючи притулок в Багдаді таким терористичним групам, як організація Абу Нідала, “Фронт визволення Палестини” Абуль Аббаса і відома організація Абу Ібрагіма. Організація визволення Палестини постачала Саддама цінними розвідданими, які він використовував для планування вторгнення; була небезпека, що ОВП на прохання

Садама підключиться до спільних зусиль і тоді виникне безпрецедентна хвиля антизахідного терору. Судан і Йемен, що підтримували терористичну кампанію, також надавали допомогу іракському лідеру. Із всіх активно діючих тоді спонсорів міжнародного тероризму одна тільки Сирія утрималася від підтримки обіцяної Іраком “матері всіх війн”, будучи зацікавленою в скинненні Садама і отриманні мільярдів доларів із саудівської скарбниці за посередництва американського уряду.

Можливо, вперше за десятки років уряди майже всіх демократичних країн об’єдналися для подолання терору. В результаті західні служби безпеки здобули безумовну перемогу: із 173 нападів, здійснених терористами за декілька тижнів війни в Персидській затоці, 143 припали на країни третього світу і арабські країни. Терористи змогли організувати не більше тридцяти виступів проти головного ворога — західних країн, та і ті здебільшого не були успішними: загалом загинуло не більше десяти чоловік. Таким чином, загроза “страшного терору”, спрямованого проти США і їх союзників, не здійснилася.

Ці приклади показують нам, що демократичні держави в змозі контролювати міжнародний тероризм, повернути його проти самих терористів і навіть повністю ліквідувати його зародки.

Прикладом того, до чого призводить ігнорування демократичними державами підбурювальної діяльності терористів, є справа шейха Омара Абдель Рахмана, єгипетської духовної особи, голови терористичної ланки “Гамаа Ісламія” — організації, яка обвинувачена в знищенні Всесвітнього торгового центру і розробці планів нападу на такі об’єкти, як тунель Лінкольна. Рахману був дозволений в’їзд на територію США із Судану. На своїй батьківщині він відбув ув’язнення за те, що вербував членів в ісламську терористичну організацію, яка здійснила вбивство президента Анвара Садата. Його “фатви” (укази) в Єгипті і в США належать до самих кровожерливих: вони, зокрема, закликають до вбивства наступника Садата Хосні Мубарака і повалення єгипетського уряду, а також до вбивства іноземних туристів, мандруючих по

Єгипту. Однак це не змусило замислитися американську владу, оскільки свобода дій Рахмана в США захищалася правом іммігрувати в цю країну, а після того, як він опинився на території США – правом на свій лад тлумачити свободу слова, вірувань і навіть закликати до прямого вбивства. І лише після того, як п'ять чоловік було вбито і сотні поранено внаслідок нальоту на башні-близнюки в Манхеттені, зробленого помічниками Рахмана, деякі із цих прав були обмежені.

На науково-практичній конференції в Інституті ім. Йонафана в 1979 році було розглянуто питання про те, чи можна узгоджувати Конституцію США із жорстокими антитерористичними заходами, подібними тим, які вже прийняті Великобританією, Німеччиною та іншими європейськими демократіями. Адже п'ята поправка до Конституції США забороняє виносити вирок на підставі свідчень, даних проти себе, а якраз до таких свідчень звертаються служби безпеки в ході допиту терористів. Аналогічним чином ця поправка забороняє позбавляти того чи іншого громадянина гарантованих йому свобод без “певної юридичної процедури”, а саме це відбувається при арешті без санкції прокурора. Шоста поправка гарантує право на розгляд судом присяжних, однак в Великобританії вирішили, що для винесення вироку терористам достатньо одного судді.

Навіть такий великий поборник демократії, як Авраам Лінкольн, був змушений узяти надзвичайні повноваження, коли безпека американського народу виявилася під загрозою. Обмежуючи ті громадянські свободи, які, з його погляду, ставили під загрозу безпеку Сполучених Штатів, він, зокрема, затвердив застосування смертної кари через розстріл до тих осіб, які зловживали свободою слова, щоб деморалізувати армію і підштовхнути до злочинного дезертирства. У виправдання він говорив, що, обмежуючи права агітатора, він захищає права суспільства.

У демократичних країнах Європи розроблені два методи, покликані гарантувати, що зусилля виконавчої влади щодо приборкування тероризму не вийдуть за рамки законного прагнення

убезпечити життя людей. Британська модель (прийнята в 1973 році, коли активізувалася терористична діяльність Ірландської республіканської армії – ІРА) дозволяє контролювати дії сил безпеки, вимагаючи, щоб вони щорічно отримували новий законодавчий мандат від парламенту. Керівники органів, яким доручено забезпечувати законність і порядок, зобов'язані довести, що їх особливі повноваження виправдані і не вийдуть із-під контролю; якщо вони не зможуть зробити цього, їхнє право на ті чи інші дії автоматично анулюється. На європейському континенті, навпаки, обов'язок слідкувати за діяльністю органів безпеки зазвичай лежить на судових органах, які аналізують заходи щодо упередження тероризму, аби гарантувати, що вони виправдані законною турботою про безпеку населення, – зазвичай вони зобов'язані робити це в термін, який вираховується в днях. Вимога періодичної пролонгації отриманого ними мандату в законодавчому порядку і перевірки судовими органами в точно встановлені терміни дозволяє народу з допомогою виборних представників і суддів контролювати діяльність органів безпеки.

Але, можливо, найважливішим фактором у справі регулювання контртерористичних заходів, які приймаються демократичними урядами, є право вільної преси проводити свої незалежні розслідування і право громадян зміщувати уряд, який не виправдовує їхньої довіри. Народ, усвідомивши, що уряд став на шлях ущемлення громадянських прав, негайно знайде когось іншого, хто спроможний краще захищати його інтереси.

¹ Ислам. Религия, общество, государство. – М.: Наука, 1984. – 230 с.

² *Ибн Джамиль Зину Мухаммад*. Столпы ислама и веры. – М.: Сантлада, 1993.

³ *Нетаньяху Б.* Война с терроризмом. – М.: Альпина паблишер, 2002. – 206 с.

⁴ *Коровиков А.В.* Исламский экстремизм в арабских странах. – М.: Наука, 1990. – 167 с.

⁵ *Маевская Л.Б.* Осторожно, экстремизм! Издание первое. — Киев, 2002. — 120 с.

⁶ *Алядинова, Лейля.* Итоги мусульманских съездов // Голос Крыма. — 2000. — 5 мая.

⁷ Знакомьтесь, ислам: права человека в Исламе. — Киев.: Ансар Фаундейшин, 1999. — 40 с.